
DOKUMENTUMOK

A „KOVÁCSMŰHELY KINCSEINEK” KUTATÓJA

Illyés Gyula Jugoszláviában, 1965. július

JUHÁSZ GÉZA

Először nem sokkal a látogatás után tett erről említést Illyés Gyula (sajnos, már nem tudom, hol). A látogatás dátumáról a *Nem volt elég* verseskötvetkönyv következő dedikációja a bizonyosság: „*Juhász Gézának a feketicsi kovácsműhely kincseinek viszonzásul őszinte barátsággal Illyés Gyula, 1965. VII. 13.*” (Aláhúzta a költő.) E feketicsi látogatás következő dokumentumát az *Illyés Gyula Emlékkönyvben* találtam (1984), amelyben egy fénykép fölött ez olvasható: „Veronique és Georges Charaire-rel az újvidéki Juhász Gézáéknál vendégségben (1965)”. (Az „újvidéki” jelzőre a magyarországi olvasóknak köztudottan azért van szükségük, hogy megkülönböztessenek az ugyancsak irodalomtörténész debreceni Juhász Gézától.) Legújabban a *Kortárs* 1988. szeptemberi számában Illyés Gyula *Naplójegyzetek 1964–1966* című közleményében olvashattam a következőket:

„S egy befejező élményt?

Nincs véletlen. A magyar határtól másfél órányira két véletlenség kedvesen, de határozottan vezet vissza tennivalóim sajátos területére.

Magyar falut is szeretnénk látni; tapintani inkább, vagyis megállni benne, szót cserélni lakóival, mégpedig nemhivatalosan.

Semmi sem könnyebb. Az újvidéki Forum egyik kitűnő munkatársának szülőfaluja az újvidék–szabadkai útvonalon fekszik. Semmi akadály, hogy Juhász Géza rögtön ne üljön be a gépkocsiba, s ne látogassa meg a szüleit. Majd autóbusszal jön vissza.

Feketicsen állunk meg. A valamikor a Hajdúságból ide települt falu neve eredetileg Feketehegy volt. A szerb alig ejti ki másként a *gy*-t, mint a *cs*-t; a hegyből így lett a *h* kibuktatásával *s* a két *e* összevonásával a környékbeliek ajkán *ics*. Feketehegyből Feketics, már hajdanában. A két háború közti kisebbségűldöző kormányzat a magyar falvakat is – mind lehetőleg – a név pontos fordításával – szerbre keresztelte. A feketét szerbül *trnónak* (sic!) mondják, a hegyet *grnónak*. Feketehegy tehát Trno Grno lett. Ezt nemcsak az újdonsült trno-

gonoiak (sic!) nem tudták kimondani, hanem úgy látszik, a környékbeli szerbek is nehezen; a falut ők változatlanul Feketicsnek hívták.”

Ugyanezekben a naplójegyzetekben a továbbiakban még ezt olvasom: „Nem kedvtelésből, nem magamért utaztam soha, ahogy nem is kedvtelésből írtam. Miként apám, aki pedig imádtá a mesterségét, nem kedve teléséből verte a vasat. Hanem miért ő is, én is? A válasznak mindkettőnkkel szemben abban kellett – abban kell – rejlenie, amit csináltunk, mások használatára.”

Az persze, hogy mindkettőnk édesapja – nyilván egyik sem „kedve teléséből” – a vasat verte, azaz kovácsmester volt, merő véletlen – bár én ennek a véletlennek köszönhetek csaknem egy egész feledhetetlen napot, amit Illyés Gyulával és feleségével, Flóra asszonnyal, valamint a velük utazó Charaire házaspárral tölthettem Újvidéken és Feketicsen. Az viszont, hogy Illyés Gyulához hasonlatosan – és kettőnk kovácsmester apjának szellemében – minden munkámat, ideértve ezeket az emlékező sorokat is, a mások hasznára műveltem, az több mint véletlen: mint már annyiszor elmondtam, leírtam, Illyés Gyulát és írónemzedekét, a „népieket” legalább fél évszázaddal ezelőtt példaképül választottam.

E látogatás előzményeit és részleteit kísérlem meg az alábbiakban feleleveníteni – „mások használatára”, szerény adalékként Illyés Gyula írói-emberi portréjához.

Tudomásomra jutott a Forum Könyvkiadóban, hogy a bleদি Pen világkongresszuson részt vevő népes-rangos magyar delegációnak Illyés Gyula is tagja! Zilahy Lajos, aki akkoriban újszólván Jugoszláviában élt, és gyakori vendég volt Újvidéken (különben állandó részvevője a Pen kongresszusoknak), Bledből visszatérve részletesen beszámolt az Illyés Gyulával létrejött meghitt, sőt megható találkozásáról – tizennyolc év után (1947–1965). Nemcsak pálya-, de küzdőtársának is tekintette a két háború közötti időkből, kiváltképp az ellenállás hónapjaiból. E találkozás bensőséges örömeinek emlékére ajándékozta és „dedikálta” Zilahy Lajos Illyésnek azt a nevezetes „fehér matrózsapkát”, amelyben már Feketicsen is, de utána még jó néhányszor lefényképezkedett a költő. (Olvastam, de sajnos, nem jegyeztem meg az ajándékozás szövegét, amelyet Zilahy a sapka izzasztójára írt szép nagy betűkkel, amelyek az izzadság következtében mind szélesebb, vastagabb vonalakká híztak.)

Zilahy Lajos azt is elmondta, hogy másnap (?) „nála” lesznek Illyésék Belgrádban, azaz Sonja Perovićnál (mindig így ejtette: Szonnya), könyveinek szerbhorvát fordítónőjénél, ahol népes társaság számára vacsorát rendez, s erre minket is meghív. Hárman keltünk útra a Forum ház képviseletében: Farkas Nándor vezérigazgató, Szerencsés József, a Magyar Szó riportere (több riportot is készített Zilahyval, köztük azt is, amely a Vorosilovval tervezett Elmaradt vacsora címmel jelent meg) és e sorok írója. Már elindulás előtt megbeszéltük, hogy a Forum nevében meghívjuk Illyés Gyulát Újvidékre, s minden

tőlünk telhetőt elkövetünk, hogy e látogatásra sor kerüljön. Annak tudatában, hogy sok író, újságíró stb. szeretne vele találkozni, valamiféle beszélgetést szerettünk volna rendezni a vállalat székházában – amint később Veres Péterrel és még számos magyar íróval erre sor is került.

Sonja Perović belgrádi lakásán valóban népes és vegyes társaság gyűlt össze, különösen a filmszakma képviselői voltak számosan, amiből utólag arra következtetek, hogy már folyamatban vagy legalább előkészületben lehettek Zilahy „komoly filmtárgyalásai” (saját szavai) a majdani *Halálos tavasz*ról. A vacsora után Farkas Nándorral és Illyés Gyulával hamarosan félrevonultunk valami háromszemélyes ülőalkalmatosságra, és nyomban parázs vitába keveredtünk. A vita tárgya az alig egy-két hónappal előbb megjelent *Hideg napok* volt. Mi nem győztük dicsérni Cseres Tibor bátor tettét, magasrendű írói etikáját, de Illyés nem osztozott a lelkesedésünkben. Itt tabunak számító kérdéseket feszegetett, hisz még messze jártunk attól, amit Zöldi László nemrég így fogalmazott meg Ládi Istvánhoz szóló nyílt filmlevelében az *Ésben*: „... a ti rendezőitek már régen túl vannak ezen a szemléleten. Szinte egész irányzat épült a *Hideg napok*-szerű múltvizsgálati módszerre”. Tehát nem kizárólag irodalomról, kiváltképpen nem *szépirodalomról* folyt a disputa, s a hangulata is inkább volt feszes, mint bensőségesen baráti. Azért valahogy a könyvkiadáson és a *Magyar Szón* keresztül csak eljutottunk jövetelünk fő céljához is, a meghíváshoz. Időközben már megtudtuk, hogy négyesben utaznak, s úticéljuk Tihany. Végül is abban sikerült egyezsége jutnunk, hogy mivel Belgrádtól különben is igen hosszú az út Tihanyig, másnap megállnak, meghálnak Újvidéken, s egy nappal később folytatják útjukat.

Késő délután érkeztek másnap Újvidékre, s mi az akkor nagyon új és előkelő Park szálló egyik különtermét foglaltuk le (valószínűleg kongott az ürességtől, hisz legalább tízszer annyi ember befogadására volt alkalmas), a napszakot tekintve olyan se ebéd, se vacsora volt ez, vagy mindkettő.* Óriási tálcán hatalmas adag úgynevezett vegyes sültet szolgáltak fel a pincérek, de bizony a ven-

* Van erről a találkozásról egy másik változat is. Farkas Nándor, a Forum akkori vezérigazgatója határozottan emlékszik rá, hogy Illyésékkel és a Charaiere-ékkel a péterváradi vár éttermében vacsoráztunk. Pontosán emlékszik még a jelenlevők ülésrendjére is, s arra, hogy a vacsora igen hosszúra sikerült, szinte úgy söpörtek ki bennünket a pincérek, és bizony jócskán fogyott a bor is. Ami azonban Farkas Nándor visszaemlékezésében a legfontosabb: a társaságban ott volt Mladen Leskovac, a *Puszták népe* és az *Ebéd a kastélyban* kitűnő fordítója is. Magam is jól emlékszem, hogy Belgrád felé kocsizva s az újvidéki együttlétet tervezve megállapodtunk abban, hogy Újvidéken sort kerítünk az író és szerb fordítója találkozására is, hisz Leskovac 1961-ben a *Puszták népe* újrakiadása, majd az *Ebéd a kastélyban* (első) megjelenése idején (1964) nagyvonalúan lemondott – a szerző javára! – a fordítói tiszteletdíjról, mivel úgy tudtuk, hogy Illyés 1956 után nem élvezi az ottani rezsim kegyeit, s anyagi körülményei sem ragyogóak. Sajnos én nem emlékszem rá, hogy ez a találkozó valóban létre jött-e, de Farkas Nándor annál inkább. Arra is emlékeztem, hogy azért volt bennünk némi szorongás: hogyan is fest majd ez a találkozó ilyen összetételben, nem zavarja-e meg a hangulatot, s aztán valamennyiünk legnagyobb örömére Leskovac nagyszerűen beleilleszkedett e magyar–francia társaságba, igen aktívan részt vett a társalgásban. Egyszóval, kellemes, hangulatos és nagyon fontos találkozásként bizonyult a péterváradi.

dégek egyetlen falat húst nem ettek, hanem egyre újabb salátaadagokat kértek. E kis rövidzárlat ellenére itt jóval oldottabb, kedélyesebb volt a hangulat, mint Belgrádban, szóba került az irodalom is, a jugoszláviai magyar, a jugoszláv és a magyar is, írók, könyvek stb. Így kerülhetett sor arra, hogy felidéztem a *Műhelyben* című vers néhány sorát, talán a következőket:

*Nincs tisztább, mint egy tisztára söpört
kovácsműhely vasárnap délelőtt*

*Hűvös vasízű levegő. Amott
a fűjtató: nem szuszog. Réz ragyog.
A földön vízzel írt 8-asok
s csiga-körök
őseberi
szépsomjnak ösztönös, örök
szépművészeti motívumai!*

A költő persze azonnal fölkapta a fejét, vizsgáztató szemekkel fordult felém, mire elmeséltem, hogy honnan ismerős számomra a hűvös vasízű levegő, a földre írt vizes nyolcas és a kovácsműhely vasárnap délelőtti ünnepi hangulata. Erre már valósággal záporoztak a kérdések: „Él még édesapád? Megvan még a kovácsműhely? Hol van az a Feketics?”

Csak most, a Naplójegyzetek olvastán támadt fel bennem a kétely: Illyést valójában nem a kovácsműhely vonzotta elsősorban Feketicsre, hanem hogy magyar falut lásson Jugoszláviában, tapintsa inkább, megálljon benne, szót cseréljen lakóival „nemhivatalosan”? És a kovácsműhely csak ürügy volt, mert az egyenes kívánsággal nem akart előállni? Pedig, amint az idézett dedikáció is tanúsítja, a látogatás középpontjában valóban a kovácsműhely volt, és a kovács, természetesen, de mással a faluban nem találkoztak, noha erre igazán korlátlan lehetőség kínálkozott volna.

Miután tisztáztuk, hol van Feketics, hogy lehet odajutni, s onnan továbbhajtani a Duna, majd a Balaton-part felé, megállapodtunk a másnapi találkozó időpontjában. Csakhogy nem Feketicsre indultunk mindjárt, hanem a piacra! Gondoltam, valami útravalót akarnak vásárolni, s elvezettem őket a Halpiacra. Soha én még piacot olyan részletesen végig nem vizsgáltam, mint ekkor ötösben, mert természetesen a Charaire házaspár is velünk volt, hisz a Georges

Végül is mellékes, hogy megvolt-e az az ebéd-vacsora is a Park szállóban és a pétervárad-i vacsora is, vagy az én emlékezetemben az előbbi összemosódott egy másik hasonló találkozóval. A fontos, hogy az Illyés-Leskovac találkozó valóban létrejött.

vezette óriási fekete Citroënnel utaztak, utaztunk. Külön-külön megkérdezték, megkérdeztették minden zöldségféle és gyümölcs, papucs, pulóver, baromfi, tojás, virág, palánta stb. stb. árát, de amint kiderült, semmit sem akartak vásárolni. Hanem Gyula bátyám – mert ekkor már öcsém-bátyám megszólításra kellett áttérnünk – szépen elmagyarázta, hogy ő bármelyik országban járkel, a piacot soha ki nem hagyja semmilyen más látnivaló kedvéért. Tudd meg, Géza öcsém, ott lehet meglátni, hogyan él egy város, egy ország népe. A szemle és kérdezősködés közben ugyanis számtalanszor rákérdezett: és mennyi a te fizetésed? És mennyi egy munkás fizetése? – s nyomban kiszámította, mire mekkora hányada kell a fizetésnek. Végül azért vásárlásra is sor került. A piaci szemle ugyanis a bocskorosmester üzleténél ért véget. Hosszan kérdezősködtek a mestertől a lábbeli anyagáról, készítési módjáról, s mind a négyen vettek egy-egy pár lábbelit. Mindez azonban több órát vett igénybe, holott én a találkozás időpontjából következtetve délelőttre jeleztem a Feketicésre érkezést. Jócskán délután lett, mire odaértünk.

Valószínűleg az alig több mint félórás autózás közben meséltem el a falu mai nevének feltételezett etimológiáját: Feketehegy – Feketeegy – Feketics, továbbá azt, hogy az első világháború után a régi jugoszláv hatóságok névváltoztatási gyakorlata abból állt, hogy a magyar nevet szó szerinti szerbre fordították. Így lett Feketehegyből egy időre Crno Brdo. (Ebből lett Illyés jegyzetében Trno Grno.) Ez a név azonban, mint számos hasonló, még hivatalosan sem maradt meg sokáig, hanem visszaállították a lakosság használatában már általánossá vált Feketicset. S hadd tegyem hozzá: a trnagoraiaknak, azaz Crna Gora-iaknak épp úgy nem okozott volna nehézséget a Crno Brdo kiejtése, amint a saját szülőföldjük, Crna Gora neve sem. Ők azonban, minthogy csak 1946-ban települtek oda, e névvel valójában nem is találkoztak.

– Buta francia! – mondta Illyés Gyula, amikor Feketicsen beléptünk édesapám kovácsműhelyébe, mivelhogy ott ez volt a bejárat az utcáról a házba. Georges haladt az ötagú menet élén, s az élénk siető édesanyámnak így köszönt: „Szervusz”. (Édesanyám hatvanhárom, Georges úgy negyven-valahány lehetett.) Gyula bácsi sietett megmagyarázni, hogyan tanította magyarul köszönni francia barátját – de nem ilyen idős asszonynak! Szóval, ez a „buta francia” egyszerre jelentette, hogy a barátja nevében elnézést kér, de azt is, hogy mi többiek persze itthon, magunk között vagyunk.

Magától értetődő, hogy Gyula bácsi figyelmének központjában a következő pillanattól kezdve az öreg kovácsmester, az akkor hetvenkét éves édesapám volt, aki több mint fél évszázada – és még ekkor is! – verte a vasat szülőfalujában, Szegeden, Aradon és két évig valahol Krasznodar környékén oroszországi hadifogsága idején. Ők ketten egyharmadik is váltak a társaságból, s előbb végigjárták a műhelyt, majd a rosszvas halomnál kötöttek ki. (Nálunk nem ócska-, hanem rosszvas volt a halom neve, ahol kopott kocsitengelytől az ekeva-

son keresztül minden elképzelhető kocsialkatrész előfordulhatott, persze, már eldobásra, azaz eladásra ítélve. Mert, ha jött a rosszvasas cigány, onnan válogatta kilószámra bagóért a rosszvasat. Gyula bácsi azonban régészt meghazudtoló türelemmel és hozzáértéssel látott a kutató-feltáró munkához. S egyszer csak szinte diadalmasan mutatta fel a társaságnak az ócskavas halomban talált csoroszlyát. Mindjárt meg is magyarázta – még Georges-nak franciául is –, hogy a mai fiatalok ezt legfeljebb abban az átvitt értelemben ismerik, hogy „vén csoroszlya”. Az értelmező szótár szerint „Az ekevas elé függőlegesen erősített, kés alakú, éles vas, amely a földet felhasítja.” A definíció pontos, nincs is mit hozzátennem, legfeljebb annyi, hogy láttam számtalanszor, amint édesapám épp úgy élesítette (kovácsolta, reszelt, edzette), mint az ekevasat, s hogy az egy- és kétvasú ekék gerendelyén egy téglalap alakú nyílásba kellett becsavarozni. Gyula bácsi elmondta Lajos bácsinak, hogy van neki egy olyan múzeumféle gyűjteménye Tihanyban, ahol ezt szeretné elhelyezni, ha... Természetesen elviheti. S elkért egy régi vasalót is, amely ott hányódott a „padon” a műhelyben. Erről meg nyomban a Vasalás című vers jutott eszembe, amely arról szól, hogyan vasalja „nagyszombat délután” a nagylány a szoknyáit:

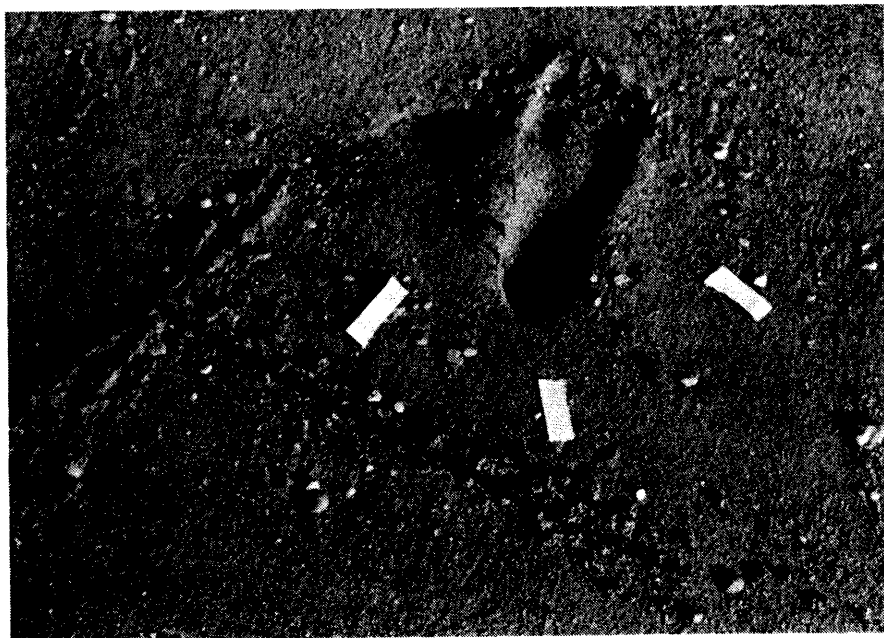
*Éleszteni a parazsat
meg-meglóbálva a vasat
s fröcskölt megint papmód vizet –
egy csöppett rám is röpitett.*

Szinte restellem leírni, hogy még egy fontos leltre bukkant édesapám segédletével Gyula bácsi. Egy gömbölyű vasból formált 8-asforma vasdarab volt. Valamikor arra szolgált, hogy az eke előtt messze elöl járó lovak gyeploszárát széttartsa, s a szántó ember tudja, melyik szárral merre fordíthatja a lovakat. Azt restellem, hogy e „szerszám” szép, régi, magyar nevét nem jegyeztem meg. De Gyula bácsi biztosan feljegyezte, hisz úgy raktározta el kis papírba csomagolva. A tihanyi „múzeum” látogatói talán már ismerik is.

Közben Georges Charaire is bányászgatott az ócskavas halomban, s talált is vasalt (fa)lőcsöt, s kérte apámat, hogy elvihesse. Természetesen megkapta rá az engedélyt, s Gyula bácsi ekkor mondta másodszer „buta franciá”-nak, majd elmagyarázta, milyen nagy divat mostanában (azaz, akkoriban) a szépen berendezett polgári lakásokat ilyen rusztkus tárgyakkal ékesíteni.

Tudhatjuk a *Szíves kalauz*ból, hogy Illyés Gyula a világ Ljubljanában összesereglett írói közül sokkal találkozott, a jugoszlávok közül többek között Miroslav Krležával, akiről azt is elmondja, hogy Pesten mindig franciául társalogtak („Krleža jobban beszél franciául, mint én”), itt viszont „a saját hazájában velem most csakis magyarul beszél...”, hogy innen Belgrádba tartva, Gustav Krklec, az írószövetség akkori elnöke meghívására Zágrábban megálltak ebéd-

re, s máris búcsúztak „mindössze két óra óta ismert” barátaiktól, mert estére, vacsorára Belgrádban kellett lenniük. Dehogy is kívánom lebecsülni e találkozások fontosságát, mégis az a meggyőződésem – mind Zilahy, mind Illyés elbeszélése alapján –, hogy mindkettőjük számára kettejük baráti találkozója volt a Penkongresszus legnagyobb eseménye. Ekkoriban ugyanis már sokasodtak a Zilahynak szóló hazahívó üzenetek, készülöben volt a Forum-Magvető közös gondozásában a Dukay-trilógia, s nem véletlen, hogy – legalábbis a *Film, színház, muzsika* a Penkongresszusról közölt képriportjának egyik fotója (a három közül) e találkozást örökítette meg a következő aláírással: „Zilahy Lajos (középen) találkozott a kongresszuson Illyés Gyulával és feleségével”. Bizonyos, hogy Illyés ebben az ügyben „követi” megbízást nem vállalt és nem teljesített, de hogy a hazai állapotokról elbeszélgettek, az kétségtelen.

A Fotó című sorozatból, 1989